

Ямпольська Л.М.

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

«ДОГОВІР ПРО ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ» (1992 Р.) У КОНТЕКСТІ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ: МІЖ ГЛОБАЛІЗМОМ, РЕГІОНАЛІЗМОМ І НАЦІОНАЛЬНИМ СУВЕРЕНІТЕТОМ

Досвід участі національних держав у процесах глобалізації та регіональної інтеграції, які визначають характер сучасних міжнародних відносин, є актуальною темою, що потребує ґрунтовного вивчення. Стаття присвячена дослідженню ролі Великої Британії в інтеграційних процесах Європи на початку 90-х рр. ХХ ст. через дилему: «Британська Європа чи Європейська Британія?» Метою статті є аналіз «Договору про Європейський Союз» (1992 р.) у контексті зовнішньої політики держави: між глобалізмом, європейським регіоналізмом і захистом національного суверенітету. Автором використані загальнонаукові та спеціально-історичні методи дослідження.

З'ясовано основні положення Маастрихтського договору та особливості його ратифікації Сполученим Королівством. Проаналізовано «європейське питання» в політиці провідних британських партій – Консервативної, Лейбористської, Партії ліберальних демократів. Визначено здобутки і втрати, які принесли державі підписання та ратифікація Договору.

Визначено основні цінності британської політичної еліти на зламі ХХ–ХХІ ст.: глобалізм (витоки імперської спадщини), європейський регіоналізм (прагнення бути в «серці Європи») та національний суверенітет.

У результаті дослідження зроблено висновки про те, що проєвропейська політика консервативного уряду Джона Мейджора (1990–1997 рр.) дала можливість Сполученому Королівству активно долучитися до інтеграційних процесів, пов'язаних із формуванням Єдиного внутрішнього ринку, Економічного та валютного союзу, контролюючи їх «зсередини». Проте підписання «Договору про Європейський Союз», який трансформувався в наднаціональне федеративне об'єднання, мало для Великої Британії і негативні наслідки: подальшу інституціоналізацію ЄС, обмеження національного суверенітету у фінансовій, податковій, правовій, зовнішньополітичній, безпековій сферах.

Ключові слова: Велика Британія, «Договір про Європейський Союз», інтеграційні процеси, «європейське питання», глобалізм, регіоналізм, національний суверенітет, Єдиний внутрішній ринок, Економічний і валютний союз, інституціоналізація.

Постановка проблеми. На тлі глобалізаційних і регіональних процесів як важливої складової сучасних міжнародних відносин особливого значення набуває питання залучення до них окремих країн, вироблення чіткої, вираженої національної політики в окремих напрямках інтеграції з урахуванням історичного досвіду, зовнішньополітичних зв'язків, концепцій і перспектив розвитку. Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії, з його непростю історією вступу до Європейського співтовариства у 1973 р. [10], стало прикладом подолання відстані від «острівної ізоляції» до включення в інтеграційні процеси на Європейському континенті. Відданість цінностям національного суверенітету і пошук свого місця в об'єднаній Європі знайшли відображення

у конфронтаційній політиці британських політичних кіл, бізнесових структур і відвертому «євроскептицизмі» пересічних британців у 1970-х – 1980-х рр., перипетіях ратифікації «Договору про Європейський Союз» у 1993 р. і врешті-решт у 2016–2020 рр. логічно завершилася процедурою «брексіту» – припиненням членства держави в ЄС [11, с. 44; 18].

Велика Британія і зараз є одним із ключових акторів світової політики, тривалий час зберігаючи своє місце в європейському просторі, трансатлантичному діалозі, Співдружності націй. Якби не були наслідки такої політики, накопичений Сполученим Королівством досвід є привабливим для науковців, державних установ України, громадськості і має вагомим практичне

значення, з огляду на європейський вибір нашої держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти досліджуваної проблеми розкриті в працях зарубіжних істориків. Загальній євроінтеграційній тематиці та з'ясуванню ролі Великої Британії в глобалізованому світі присвячена збірка наукових праць «Від реконструкції до інтеграції. Британія та Європа після 1945 р.» під редакцією англійських дослідників Б. Бриваті і Х. Джонса [19], Ч. Букера, Р. Норта «Чому Британія має залишити Європу?» [17], Н. Мусиса «Усе про спільні політики Європейського Союзу» [7], І. Нгуєн-Дай «Суверенітет і Європа – британська перспектива» [23], Д. Норскотта «Майбутнє Британії і Європа» [24], Д. Сайкса «Чи виправдалися острахи євроскептиків щодо британського суверенітету?» [27], збірник наукових праць «Європейська інтеграція» (укладачі – німецькі дослідники М. Яхтенфукс, Б. Колер-Кох [4] та інших європейських науковців.

Англійський історик С. Джордж у дослідженні «Незручний партнер: Британія та Європейське співтовариство» [20] приділяє увагу діяльності британських урядів на європейському напрямку, зазначаючи, що тривалі антиєвропейські тенденції в британських політичних колах вплинули на невизначеність зовнішньої політики Сполученого Королівства у другій половині ХХ ст., а вступ із значним запізненням до ЄЕС і вимоги надолужити втрачені позиції сприяли закріпленню за державою статусу «незручного партнера» для європейських сусідів. Широким часовим охопленням і аналізом архівних матеріалів Форін-офісу відзначається монографія професора Ліверпульського університету П. Белла «Франція і Британія у 1940–1994 рр.: довге відчуження» [14], в якій розкриваються причини конфронтації двох держав з «європейського питання», окреслені перспективи розвитку їхніх взаємовідносин.

Оригінальна праця «євроскептика» М. Холмса «Джон Мейджор і Європа. Провал політики 1990–1997 рр.» [21] відзначається критичним ставленням до маастрихтської перспективи перетворення ЄС у економічний і політичний союз. Автор намагається розкрити причини відмови Великої Британії від участі в окремих сферах європейської інтеграції, стверджуючи, що консервативний уряд Д. Мейджора виступав за Європу національних держав, проти подальшої федералізації Європейського Союзу. Відкритим єврофобізом характеризується монографія британського вченого лорда М. Белоффа «Британія та Європей-

ський Союз. Діалог глухих» [15], який стверджує, що політичні дивіденди для Сполученого Королівства від розмежування між загальноєвропейським і національним рівнями влади виявилися ілюзорними, оскільки рішення наднаціонального характеру згубно вплинули на суверенітет британських політичних інституцій.

У працях британських істориків-«євроцентристів» Б. Андерсона «Джон Мейджор: становлення прем'єр-міністра» [13], Дж. Сміта «Британія в новій Європі» [26], А. Селдона, Л. Бастона «Мейджор. Політичне життя» [25] зроблено акценти на позитивному впливі об'єднувачих процесів на економічний і політичний розвиток Сполученого Королівства. Дослідники серед пріоритетів британської зовнішньої політики визначають необхідність активного втручання в європейські справи, оскільки лише в регіональних союзах можна досягти економічної і політичної могутності.

Серед досліджень сучасних вітчизняних істориків слід виділити праці Є.В. Грубінка, А.Ю. Мартинова [2; 3], В.В. Копійки і Т.І. Шинкаренко [5], В.О. Крушинського [6], Н.Л. Яковенко [8], Л.М. Ямпольської [9–12; 31], які визначаються ґрунтовним аналізом «особливої» позиції Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії в процесах європейського будівництва другої половини ХХ – початку ХХІ ст.

Проте слід зазначити, що більш ґрунтовного вивчення в сучасній зарубіжній і вітчизняній історіографії вимагає європейський вектор зовнішньої політики Великої Британії в першій половині 90-х рр. ХХ ст., зокрема підписання і ратифікація «Договору про Європейський Союз» (7 лютого 1992 р.), який став одним із найважливіших правових актів в історії ХХ ст., логічним продовженням понад сорокарічної історії інтеграційних процесів на Європейському континенті, компромісом між глобалізмом, регіоналізмом і відстоюванням національних інтересів.

Формулювання цілей статті. Метою нашого дослідження є аналіз Маастрихтського «Договору про Європейський Союз» (1992 р.) у контексті зовнішньої політики Великої Британії, політична еліта якої лавірувала між глобалізмом, європейським регіоналізмом і захистом національного суверенітету. Завданнями статті є з'ясування особливостей Договору, його ратифікації Сполученим Королівством, аналіз європейської політики провідних британських партій, визначення здобутків і втрат, які принесли державі його підписання та ратифікація.

Виклад основного матеріалу. Дослідження участі Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії в інтеграційних процесах на Європейському континенті ставить питання про те, що сукупність економічних, політичних, ментальних чинників визначила його взаємодію з європейською спільнотою через формулу: «Британська Європа чи Європейська Британія?» [6], як зазначив у своїй монографії В.Ю. Крушинський. Маємо справу з проблемою визначення державою свого місця в структурах об'єднаної Європи. Перша частина формули – «Британська Європа» – закріпила в політикумі та свідомості пересічних британців зосередженість на прагматичності підходів до Економічного і валютного союзу (Economic and Monetary Union) (ЕВС), виваженому ставленні до процесів політичної інтеграції, пріоритетів національної правової системи над правом Європейського Союзу, врахування національних інтересів у визначенні основ зовнішньої політики ЄС, протистояння спільним політикам ЄС і комунітарним процесам, які загрожують втратою національної ідентичності. Характерні риси «Британської Європи» органічно витікають із цінностей національного суверенітету [11, с. 40].

Концепція «Європейська Британія», що передбачала максимальне входження держави у загальноєвропейський простір, ґрунтувалася на активній участі країни у ЕВС, подальшій федералізації ЄС, формуванні спільної зовнішньої та безпекової політики, перспективному європейському громадянстві, спільній міграційній політиці і, нарешті, на стиранні граней між етнічними особливостями європейських регіонів [11, с. 41]. Таким чином, підґрунтя формули «Європейська Британія» корелювалося з цінностями комунітаризму (communitarianism) – органічної концепції суспільства, характерними рисами якого є пріоритетне узгодження прав та обов'язків групового членства, від яких залежать індивідуальні права і свободи людини [20, р. 17].

Держави з комунітарною ідеологією (Німеччина, Франція, Італія, країни Бенілюксу («європейське ядро»)) довели у процесі розвитку «Спільного ринку» здатність значно краще адаптуватися до інтеграційних процесів [31, р. 44] (вони входять до складу першої, найбільш комунітарної групи держав). Сполучене Королівство умовно відносилось лише до четвертої – найменш комунітарної групи держав, тоді як його європейські сусіди займали місце у другій і третій групах [31, р. 44]. Домінування індивідуалізму над комунітаризмом визначало ментальний стереотип британської нації.

Згасання «холодної війни» наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст. викликало порушення балансу сил у світі. Очевидними стали спроба побудови однополюсного світу, зростання нових економічних конкурентів Європейської економічної спільноти – США, Японії, «нових індустріальних країн», зміцнення економічного потенціалу Західної Європи після об'єднання у 1990 р. Німеччини, що об'єктивно підштовхнуло членів ЄЕС до нового етапу інтеграції. Аналізуючи європейський аспект зовнішньополітичної діяльності Сполученого Королівства та формування його інтеграційної концепції на початку 90-х рр. ХХ ст., слід звернути увагу на внутрішньополітичні зміни в країні у листопаді 1990 р., пов'язані з відставкою кабінету Маргарет Тетчер і корекцією підходів до європейської інтеграції. Зміна прем'єр-міністра Великої Британії була схвально зустрінута в європейських столицях, оскільки за останні роки керівництва «Залізної леді» через її непоступливу політику в «європейському питанні» відносини Сполученого Королівства з державами-членами ЄЕС зайшли в глухий кут. Компромісний кандидат на виборах лідера Консервативної партії Джон Мейджор влаштував всіх – і прихильників М. Тетчер, які вважали його переконаним тетчеристом, і «євроцентристського» крила консерваторів, яке очолював Майкл Хезлтайн [13, р. 67].

Таким чином, трансформація підходів до європейської інтеграції стала одним із першочергових завдань нового кабінету, баланс сил у якому змістився в бік проєвропейського, конструктивного курсу при збереженні цінностей консерватизму і національного суверенітету. Виходячи з неминучості поглиблення інтеграції, Д. Мейджор усвідомлював, що краще брати участь у цьому процесі, контролюючи його зсередини (концепція Британської Європи) [13, р. 15]. Його візит у березні 1991 р. до Німеччини, а також зроблена раніше, після консультацій з міністром закордонних справ Німеччини Гансом-Дітріхом Геншером у грудні 1990 р. заява міністра закордонних справ Великої Британії Дугласа Річарда Херда про Західноєвропейський Союз як форум європейської безпеки, свідчили про повернення британської зовнішньої політики в європейське річище.

Підтримуючи основні принципи європейського курсу М. Тетчер, будучи прихильником створення загальноєвропейського ринку і критиком політичного федералізму, Д. Мейджор прийняв правильне рішення про те, що найбільш короткий і надійний шлях до здійснення його євроцентристських планів лежить через Німеччину. У праг-

ненні не допустити маргіналізації Великої Британії та ЄЕС і трансформувати франко-німецьку вісь у трикутник «Лондон – Париж – Бонн» Д. Мейджор почав налагоджувати взаємовідносини з Німеччиною. На зустрічі з канцлером ФРН Гельмутом Колем у березні 1991 р. британський прем'єр-міністр зробив заяву про намір «бути в самому серці Європи» [22, р. 33], що різко контрастувало з позицією М. Тетчер – «бути біля її горла» [15, р. 106]. Цей намір пояснювався прагненням захистити національні державні інтереси, що стало переконливим доказом як для західно-європейських партнерів, так і для британських «євроскептиків». Щодо наміру Д. Мейджора бути в «центрі Європи» экс-прем'єр-міністр М. Тетчер справедливо апелювала: «Це не так навіть із географічної точки зору, але головне полягає в тому, що наші інтереси сконцентровані далеко за континентом...» [28, р. 408]. У березні 1991 р. М. Тетчер вперше після відставки виступила з публічною промовою в США перед американською елітою: «Америка штовхає Європу до великої інтеграції, керуючись тим, що Сполучені Штати Європи будуть більш прихильними до США, але це ілюзія. В Європі в результаті нового об'єднання буде створена могутня наддержава, рівна США» [28, р. 408]. Отже, «європейське питання» було перенесене М. Тетчер на реанімацію ідеї трансатлантичного співробітництва. Її твердження про домінування британських інтересів за межами континенту свідчило про те, що «євроцентристи» мали напередодні підписання «Договору про Європейський Союз» досить сильну опозицію.

Переважна частина істориків-британістів схиляється до висновку, що головним досягненням Д. Мейджора на посаді прем'єр-міністра були грудневі переговори 1991 р. навколо підписання «Договору про Європейський Союз» (Treaty on European Union), що стало якісно новим етапом європейської інтеграції [13; 21; 25]. 7 лютого 1992 р. у нідерландському місті Маастрихт голови держав та урядів 12 країн-членів ЄЕС (Бельгії, Данії, Люксембургу, Нідерландів, Італії, Ірландії, Іспанії, Португалії, Греції, Франції, Німеччини, Великої Британії) уклали «Договір про Європейський Союз» [29; 30], що передбачав поетапну трансформацію ЄЕС у економічний, валютний, а в перспективі і політичний союз.

Маастрихтський договір став цілим комплексом взаємопов'язаних угод, оскільки передбачав створення поетапне становлення Економічного і валютного союзу (ЕВС). Перший етап (липень 1990 р. – 31 грудня 1993 р.) включав повну лібе-

ралізацію руху капіталів у межах ЄС; розробку заходів із конвергенції економічних параметрів країн-членів з метою підготовки до участі в ЕВС. Другий етап (з 1 січня 1994 р.) передбачав створення Європейського валютного інституту (European Currency Institute) (ЄВІ) для вироблення правил функціонування Європейської системи центробанків (ЄСЦБ) і введення єдиної валюти – єкю (з 1999 р. євро) (статті 4а і 4в II розділу Договору) [29]. Було передбачено два варіанти для розвитку третього етапу: а) з 1 січня 1997 р., якщо не менше 7 країн ЄС досягнуть необхідного ступеню економічної конвергенції; б) з 1 січня 1999 р., незалежно від кількості країн, готових до участі в ЕВС. В цілому третій етап передбачав становлення незалежної європейської мережі центральних банків на чолі з Європейським центробанком (European Central Bank) (ЄЦБ), ліквідацію національних валют і ЄВІ, єдину валютну політику країн-членів ЕВС (статті 105-109 глави 2 розділу VI частини III договору) [29].

Слід зазначити, що кандидатами на розміщення ЄВІ були Велика Британія, Німеччина, Франція, Нідерланди. Консервативний уряд Д. Мейджора, виходячи з цінностей національного суверенітету, скептично поставився до впровадження нових механізмів валютно-фінансової політики і прагнув до функціонування ЄВІ на основі конкуренції валют, збереження за Лондоном статусу європейського і міжнародного банківського центру. Однак канцлер Німеччини Г. Коль поставив умову перед фінансовими інститутами ЄС: відмова від дойч-марки як національної валюти стане можливою лише за умови розташування Європейського центробанку в німецькому місті – Франкфурт-на-Майні [16, р. 9]. Зробивши поступку Німеччині, Лондон зайняв непоступливу позицію у питанні щодо переходу до третього етапу інтеграції (створення ЄЦБ і введення єдиної валюти), залишивши його на розсуд британського парламенту [21, р. 67]. Таким чином, Сполучене Королівство зарезервувало за собою право не брати участі у створенні ЕВС, який з точки зору необхідних для введення єдиної валюти умов – зближення показників економічного розвитку країн-членів ЄС, темпів інфляції та обмінних курсів, – був досить проблематичним.

Маастрихтські угоди також передбачали подальшу інституціоналізацію ЄС, що суперечило моделі створення «Британської Європи», на яку робив ставку Д. Мейджор. Введення у Договір принципу «кваліфікованої більшості» (Qualified Majority Voting) при голосуванні в інституціях

Європейського Союзу вимагало згоди не менше 8 з 12 країн (3/4) і було суттєвою перешкодою для підписання домовленостей Великою Британією, оскільки ліквідувало право вето, яким часто користувалася держава у 70–80-х рр. XX ст. Нова формула свідчила, що країни-члени ЄС частково відмовляються від суверенітету у сфері валютної, податкової та зовнішньої політики на користь загальноєвропейських інституцій.

Проте, завдяки зусиллям Д. Мейджора, в основу Маастрихтських угод було покладено принцип «субсидіарності» (Subsidiarity Principle), який передбачав делегування частини повноважень верховних органів ЄС на національний рівень [26, р. 28]. Поняття «федерація» при визначенні політичного характеру Європейського Союзу взагалі не вживалося, лише вказувалося, що підписання договору означає «новий етап у процесі створення більш тісного союзу народів Європи» [29]. Отже, завдяки безкомпромісній позиції прем'єр-міністра, Велика Британія відстояла особливий статус у ЄС, що викликало схвалення як прихильників, так і опонентів Маастрихтської угоди.

Однак у політичному і правовому вимірі Європейський Союз став наднаціональним утворенням, підкреслюючи верховенство загальноєвропейського права над національним [12, с. 8]. «Договір про Європейський Союз» вніс зміни в систему функціонування таких інституцій ЄС, як Європейський Парламент (European Parliament) і Європейський Суд (European Court of Justice), значно розширивши їхні повноваження. Зміни, внесені в положення про парламент, спрямовані на його трансформацію з органу консультативного в орган із законодавчими і контрольними повноваженнями, що вело до утворення політичного союзу, який спирався на сильні й ефективні інституції управління. Маастрихтський договір зафіксував участь Європарламенту в прийнятті рішень у законодавчій (ст. 189 в і 189 с), фінансовій (ст. 203), зовнішньополітичній сферах (ст. 228), що підтвердило зростання його політичної ваги в ЄС [29].

Були введені зміни у положення про Європейський Суд з метою посилення його наднаціонального характеру: встановлено Суд першої інстанції (при Європейському Суді); розширені контрольна юрисдикція Суду по відношенню до Європейського центробанку, повноваження приймати рішення про фінансові санкції щодо держав, які не виконують постанови Суду (стаття 171) [29]. Отже, право Європейського Союзу можна вважати наднаціональним, оскільки його принципи і норми були наділені верховенством у порівнянні

з будь-якими нормами внутрішньодержавного права, зокрема конституційними; жодні національні законодавчі акти не могли відмінити дію норм права ЄС.

Досить прагматичним було ставлення Сполученого Королівства до підписання «Протоколу про соціальну політику» (Protocol on Social Policy) який був кроком уперед у порівнянні з «Європейською соціальною хартією» (European Social Charter) 1989 р. Незважаючи на тиск з боку європейських партнерів, Велика Британія не підписала Соціальну главу Договору, яка проголосила спільні норми трудових відносин і соціального забезпечення в країнах ЄС, зокрема встановлення загальноєвропейського максимуму тривалості робочого тижня – 48 годин [20, р. 53]. Позиція держави була аргументована її перспективними економічними показниками: найнижчими за останні тридцять років темпами інфляції, зменшенням безробіття, початком зростання ділової активності, стабілізацією обмінних курсів фунта стерлінгів, які могли бути поставлені під загрозу в разі дії положень хартії у Великій Британії, оскільки країна змушена була б узяти на себе високі соціальні витрати.

Таким чином, аналіз положень Маастрихтського договору свідчить, що маятник європейської інтеграції після 1992 р. хитнувся у напрямку федералізації. Європейський Союз став наднаціональною структурою, що доведено наступними факторами: наднаціональна влада стала ієрархічно більш високою у порівнянні з державною владою (це впливало з примату права ЄС над внутрішньодержавним правом); ця влада була незалежною від держав-членів організації, чиновники інституцій якої репрезентували не держави, а їхні народи (у випадку з ЄС це спостерігалось на прикладі Європейської Комісії та Європейського Парламенту); волевиявлення наднаціонального утворення мало нормативну силу і пряму дію на території держав-членів (це було відображено як в установчих договорах, так і на практиці Суду ЄС). Тож ефективність принципу субсидіарності, покликаного захищати державний суверенітет, виявилася примарною, з огляду на посилення повноважень інституцій ЄС, що вплинуло на подальшу «ерозія європеїзму» Д. Мейджора. Концепція «Британської Європи» поступово витіснялася концепцією «Європейської Британії», яку нав'язували держави з комунітарною ідеологією – Німеччина, Франція, Італія, країни Бенілюксу.

Аналізуючи проблему ратифікації «Договору про Європейський Союз» країнами-членами, доцільно зауважити, що після його підписання

знадобилося замість попередньо визначених 8–9 місяців 1,5 роки, 4 спеціальних референдуми і постанова Конституційного суду ФРН, щоб цей стратегічний документ європейської політики був ратифікований і отримав статус закону. У Великій Британії тривалий час, через діяльність групи «євроскептиків» у парламенті, ратифікація «Договору про Європейський Союз» була під сумнівом. Цей процес виявився важким завданням для уряду Д. Мейджора, який змушений був виявити чималу політичну гнучкість, щоб не допустити проведення референдуму про доцільність приєднання до політичного та фінансового союзу, який нав'язувався «євроскептиками». Опозиція «Договору про Європейський Союз» посилилася після так званого «Чорного вересня»: 16 вересня 1992 р. Велика Британія була змушена вийти з Європейського механізму обмінних курсів, з огляду на вичерпання національних валютних резервів і потенційну загрозу девальвації фунта стерлінгів. Наслідками «Чорного вересня» були порушення балансу сил в уряді на користь «євроскептиків», погіршення відносин Сполученого Королівства з державами-членами ЄС та Німеччиною зокрема, падіння авторитету Консервативної партії в очах електорату, що стало основною причиною її поразки на парламентських виборах 1997 р. [24, р. 116].

Таким чином, події «Чорного вересня» 1992 р. ще більше ускладнили проблему ратифікації «Договору про Європейський Союз» у Великій Британії. Лідер «євроскептиків» М. Тетчер повністю сконцентрувала на ній увагу. Об'єднавши навколо себе політичних опонентів Д. Мейджора, экс-прем'єр-міністр виступила категорично проти «федеративної утопії» і за референдум із цього питання [28, р. 84]. На конференції Консервативної партії в Брайтоні у листопаді 1992 р. навколо питання про ратифікацію Маастрихтського договору розгорнулася напружена боротьба між «євроскептиками» та «євроцентристами», в ході якої Д. Мейджор шукав підтримки у лейбористів, ліберальних демократів і ольстерських юніоністів, а також погоджувався на ризик парламентських виборів.

Табір «євроскептиків», репрезентований в уряді Д. Мейджора такими фігурами, як міністр внутрішніх справ Майкл Говард, міністр оборони Майкл Портілло, наголошував на необхідності використання ситуації, пов'язаної з негативними наслідками референдуму з «маастрихтського питання» в Данії, слабкою підтримкою «Договору про Європейський Союз» у Франції, щоб оста-

точно відмовитися від взятих на себе зобов'язань, замінивши договір більш прийнятною для Консервативної партії угодою [12, с. 11].

Лейбористи на партійній конференції наприкінці 1992 р. у Блекпулі також сконцентрували свою увагу на Маастрихтських домовленостях, незважаючи на той факт, що Лейбористська партія під керівництвом Джеймса Каллагана виступила за вихід з ЄЕС у 1979 р. Всупереч постійним закликам провідних представників лівого крила партії Ентоні Бенна та Денніса Скіннера проголосувати за проведення референдуму за прикладом Ірландії, Данії та Франції, більшість делегатів конференції цю ідею відхилили. Перемогла точка зору впливового члена Лейбористської партії Джона Сміта, який побоювався, що референдум у країні лише загострить внутрішньопартійні чвари [21, р. 18]. Е. Бенн щодо приєднання Великої Британії до Соціальної хартії, яке стане можливим тільки після підписання та ратифікації Маастрихтського договору, в інтерв'ю газеті «European» у листопаді 1992 р. зауважив: «Керівництво нашої партії підтримує Маастрихтські домовленості, але слід зважити на те, що Велика Британія не може подолати другий за тривалістю після Другої світової війни економічний спад, перш за все, через провину керівних органів Європейського Союзу» [21, р. 19]. Е. Бенн також усвідомлював: якщо в парламенті законопроект про Маастрихтський договір зазнає провалу, це не лише завдасть шкоди уряду консерваторів, але й підірве довіру до Лейбористської партії, яку британське суспільство звинуватить у неспроможності дотримуватися чіткого курсу.

Д. Мейджор зробив усе, щоб не допустити проведення в країні референдуму з «маастрихтського питання», прийнявши рішення разом із міністром закордонних справ Дугласом Гердом без консультації з членами кабінету провести його через парламент. Беручи до уваги існування сильної антиєвропейської опозиції (М. Тетчер вдалося схилити палату лордів 445 голосами проти 176 проголосувати в липні 1993 р. за проведення референдуму), прем'єр-міністр прийняв сміливе рішення, пов'язавши питання про ратифікацію Маастрихтського договору з вотумом довіри урядові і запропонувавши проголосувати з цього питання 24 липня 1993 р. Опозиція капітулювала, а уряд Д. Мейджора отримав вотум довіри, незважаючи на те, що в третьому читанні проти договору виступили 46 членів Консервативної партії [21, р. 10]. Таким чином, після року обговорень, 70 парламентських голосувань, 61 дня дебатів «Договір про Європей-

ський Союз» у четвертому читанні був ратифікований британським парламентом [21, р. 11]. 2 серпня 1993 р. текст Маастрихтського договору був підписаний королевою Великої Британії Єлизаветою II і отримав статус закону.

Слід зауважити, що ратифікація «Договору про Європейський Союз» стала осердям спроб Д. Мейджора досягти стабілізації європейської політики уряду. Суперечки з цього приводу стали причиною розколу Консервативної партії. Заява опонента Д. Мейджора, члена кабінету міністрів «євроскептика» Пітера Ліллі в жовтні 1993 р. про те, що бажанням його фракції є «розробляти всю політику в Британії, для Британії і британським парламентом» коштувала у листопаді 1994 р. 8 консерваторам, членам палати громад, «партійного листа» [25, р. 154]. Розкол консервативної партії з питань проведення європейської політики був настільки серйозним, що уряд був змушений перевести увагу із зовнішньополітичних проблем на внутрішньопартійні. Постійна боротьба з «євроскептиками» вплинула на трансформацію позиції Д. Мейджора: його європеїзм з наближенням чергових парламентських виборів все більше піддавався ерозії.

Досліджуючи європейський напрям зовнішньої політики провідних партій Великої Британії, слід зазначити, що у ставленні до Європейського Союзу і поглиблення інтеграційних процесів вони помінялися місцями: відомі своїм європеїзмом консерватори виступили як відчайдушні критики Маастрихту; а в минулому «антиєвропейська» Лейбористська партія, яка повністю проігнорувала «європейське питання» у передвиборчій програмі 1987 р., стала енергійною прихильницею поглиблення європейської інтеграції. Соціальна хартія Європейського Союзу могла б повернути лейбористам втрачені за роки правління консерваторів позиції, а підприємців змусила дотримуватися загальноєвропейських норм трудових відносин. Найбільш проєвропейськи орієнтованими з усіх британських партій були ліберальні демократи – прихильники наднаціональності на протигагу консерваторам – захисникам міждержавних відносин у ЄС. Загалом ліберальні демократи підтримували Д. Мейджора, але час від часу голосували проти нього. Лідер Партії ліберальних демократів Педді Ешдаун був єдиним із відомих британських політиків, який підтримав Маастрихтські домовленості, але в той же час виступив за проведення в країні референдуму [28, р. 87].

Аналізуючи підписання і ратифікацію «Договору про Європейський Союз» в контексті

зовнішньої політики Сполученого Королівства на початку 90-х рр. XX ст., слід виокремити основні цінності, між якими лавірували представники політичної еліти держави: глобалізм, який витікав з імперського минулого, європейський регіоналізм (прагнення Д. Мейджора бути в «серці Європи») і національний суверенітет. 22 листопада 1999 р. у промові в Гідхоллі (Лондон) прем'єр-міністр лейбористського уряду Е. Блер зробив актуальні акценти: «Для Великої Британії залишається досить значною спадщина Британської імперії. Вона сформувала світогляд кількох поколінь нашого народу, характер торгівлі, діяльність збройних сил... Велика Британія втратила імперію, але ще не визначилася щодо своєї ролі в світі. Наступні покоління британських політиків намагалися безуспішно знайти шлях назад – від трьох «концентричних кіл» В. Черчилля до закликів М. Тетчер не підтримувати ідею утворення європейської федеративної держави» [1, с. 4]. З цінностей неоконсервативної ідеології слідувало, що виключно економічний суверенітет є тією часткою, якою можна пожертвувати під тиском глобалізації. Однак політичний, правовий, фінансовий, культурний суверенітет – національна гордість англійців – мали асоціюватися із Лондоном.

Слід також звернути увагу на різну інтерпретацію термінів «європеїзм» та «євроінтеграція» у британській та інших європейських соціологічних і політологічних студіях. У Сполученому Королівстві термін «європейська інтеграція» у 70-х–80-х рр. XX ст. був пов'язаний з об'єднанням національних економік, а не визначався як основа для подальшої політичної, правової, фінансової та культурної уніфікації [11, р. 42]. І лише в 90-х рр. XX ст., після підписання Маастрихтського Договору про Європейський Союз (7 лютого 1992 р.) поняття «європеїзм» набуло значно ширшої інтерпретації, ніж економічне співробітництво.

Висновки. Таким чином, ідея формування об'єднаної Європи витримала серію випробувань, здолавши труднощі підписання та ратифікації «Договору про Європейський Союз». Більш конструктивна проєвропейська політика британського уряду на початку 90-х рр. XX ст., незважаючи на внутрішньополітичну нестабільність, дала можливість Сполученому Королівству активно залучитися до європейських інтеграційних процесів, пов'язаних із формуванням Єдиного внутрішнього ринку, Економічного та валютного союзу, контролюючи їх «зсередини». Проте варто зауважити, що підписання «Договору про Європейський союз», який трансформувалася

в наднаціональне федеративне об'єднання, мало для Великої Британії, як і для інших європейських держав, низку негативних наслідків, які вплинули на обмеження національного суверенітету в таких сферах, як валютно-фінансова, податкова, правова, зовнішньополітична, оборонна.

Аналіз складного процесу ратифікації Сполученим Королівством Маастрихтських угод довів, що у політичних колах і свідомості пересічних британців було сформоване розуміння Європейського Союзу як «Європи для Британії» – «Британської Європи», заснованої на ідеях вищості національного суверенітету та суто прагматичному підході до процесів європейського будівництва. У 90-х рр. ХХ – 10-х рр. ХХІ ст. Велика Британія переживала нелегкий процес європейської уніфікації. За рівнем економічного розвитку одна з провідних держав Європи, колишній гордий власник Британської імперії, нація, мова якої використовується в усьому світі, ядерна держава, член Ради Безпеки ООН, учасник з урегулювання глобальних конфліктів, вона не могла так просто увійти в якісно трансформовану європейську спільноту.

Концепція «Британської Європи», заснована на винятковості британців як нації та суто прагматичному підході до процесів європейського будівни-

цтва, вплинула на подальший перебіг подій. Переважна частина британської еліти мала розрахунок і в ХХІ ст. на глобальне, а не регіональне співіснування, тоді як Європейський Союз у процесі федералізації прагнув поширити на Британські острови принципи «комунітаризму» (модель «Європейської Британії»). Боротьба цих двох тенденцій вплинула на розвиток євроінтеграційних процесів на зламі ХХ–ХХІ ст., ускладнивши їх деструктивної позицією Великої Британії з багатьох питань спільної політики, і врешті-решт у 2016–2020 рр. логічно завершилася процедурою «брексіту» – припиненням державою членства в ЄС.

Практичний досвід Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії у вирішенні «європейського питання» допомагає у визначенні пересторог від участі у тотальних загальноєвропейських процесах країнами, які прагнуть до вступу в Європейський Союз, і має бути врахований політичною елітою, державними органами, фінансово-промисловими колами України. Подальших плідних наукових розвідок вимагає проблема формування національної ідентичності британців, яка спрямовувала участь у процесах європейського будівництва у річище «постійних і вічних інтересів» однієї з провідних держав світу.

Список літератури:

1. Блер Т. Формуючи ключову роль Великої Британії у світі. *Економічний часопис*. № 1. 2000. С. 4–7.
2. Грубінко А. Шлях до брексіту: суспільно-політичний вимір участі Великобританії у процесах європейської інтеграції. *Український історичний журнал*. 2019. № 6. С. 126–141.
3. Грубінко А.В., Мартинов А.Ю. Європейський Союз після Brexit: продовження історії: Монографія. Тернопіль: Осадца Ю.В., 2021. 258 с.
4. Європейська інтеграція: зб. наук. праць; уклад. М. Яхтенфукс, Б. Колер-Кох; пер. з нім. К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. 394 с.
5. Копійка В.В., Шинкаренко Т.І. Європейський Союз: заснування і етапи становлення. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. 448 с.
6. Крушинський В.Ю. Британська Європа чи Європейська Британія. Великобританія в європейських інтеграційних процесах. К.: Київський університет, 2003. 214 с.
7. Мусис Н. Усе про спільні політики Європейського Союзу; пер. з англ. К.: К.І.С., 2005. 466 с.
8. Яковенко Н.Л. Велика Британія в сучасній системі міжнародних відносин: заявка на європейське лідерство. К.: Науковий світ, 2003. 227 с.
9. Ямпольська Л.М. Європейська інтеграція у спектрі концептуально-методологічних підходів другої половини ХХ – початку ХХІ ст. *Scientific Collection "InterConf", (121): with the Proceedings of the 4th International Scientific and Practical Conference "Scientific Trends and Trends in the Context of Globalization" (August 19-20, 2022)*. Umeå, Sweden: Mondial, 2022. С. 196–206. DOI: <https://doi.org/10.51582/interconf.19-20.08.2022.021>
10. Ямпольська Л.М. Європейський вектор зовнішньої політики Великої Британії в першій половині 70-х рр. ХХст.: між «самотнім присмерком» та «примарними здобутками». *Scientific Collection "InterConf+", 31(147): with the Proceedings of the 6th International Scientific and Practical Conference "International Scientific Discussion: Problems, Tasks and Prospects" (March 19–20, 2023; Brighton, United Kingdom) by the SPC "InterConf"*. A.C.M. Webb Publishing Co Ltd., 2023. P. 341–354. DOI: <https://doi.org/10.51582/interconf.19-20.03.2023.036>
11. Ямпольська Л.М. Концепції «Британської Європи» та «Європейської Британії» в процесах європейської інтеграції та етнічної мобілізації на рубежі ХХ – ХХІ ст. *Розвиток суспільних наук в сучас-*

них умовах: теорія, методологія, практика: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 23-24 вересня 2022 р., м. Київ. Львів – Торунь: Liha-Pres, 2022. С. 40–44. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-617-554-046-6/11>

12. Ямпольська Л.М. Маастрихтський «Договір про Європейський Союз» і Велика Британія: між цінностями комунітаризму та національного суверенітету. *Збірник наукових праць ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Серія «Історія та географія»*. Харків: ОВС, 2006. Вип. 23. С. 5–14.

13. Anderson B. John Major: the Making of a Prime Minister. London: Fourth Estate Classic House, 1992. 352 p.

14. Bell P. France and Britain 1940–1994: the Long Separation. London – New York: Harper and Row Publishers, 1997. 328 p.

15. Beloff M. Britain and European Union. Dialogue of the Deaf. Houndmills, Basingstoke, Hampshire and London: Macmillan Press Ltd, 1996. 172 p.

16. Beyond Maastricht: Sovereignty or Integration? *Europe*. 1992. № 1. P. 8–10.

17. Booker Ch., North R. Why Britain must get out of Europe? London: RIIA, 1996. 124 p.

18. Dergach A., Kibik O., Skrypnyk S., Antokhiv-Skolozdra O., Yampolska L., Vlasenko Yu. Formation of a Favorable Investment Climate (Britain after Brexit and Others). *Ad Alta: Journal of Interdisciplinary Research*. Hradec Kralove: Magnanimitas. 2021. Vol. 11. Issue 2. Special Issue XXII. P. 107–111. URL: http://www.magnanimitas.cz/ADALTA/110222/papers/A_19.pdf (date of access: 1.05.2023).

19. From Reconstruction to Integration: Britain and Europe since 1945; ed. by B. Brivati and H. Jones. London: Granta Books, 1993. 265 p.

20. George S. An Awkward Partner: Britain and the European Community. 2-nd ed. Oxford – Cambridge, 1994. 298 p.

21. Holmes M. John Major and Europe. The Failure of a Policy, 1990–1997. *The Bruges Group, Occasional Paper № 28, 1997*. London: The Bruges Group, 1997. 30 p.

22. Major J. John Major. The Autobiography. N.Y.: HarperCollins, 1999. 800 p.

23. Nguyen-Duy I. Sovereignty and Europe – the British Perspective. URL: <https://www.cairn.info/revue-l-europe-en-formation-2013-2-page-79.htm> (date of access: 30.04.2023).

24. Northcott J. The Future of Britain and Europe (Policy Studies Institute). London: Council on Foreign Relations Press, 1995. 380 p.

25. Seldon A., Baston L. Major. A Political Life. London: Phoenix, 1998. 876 p.

26. Smith G. Britain in the New Europe. *Foreign Affairs*. 1992. № 4. P. 22–29.

27. Sykes D. Have Eurosceptic Fears about British Sovereignty been Realised? URL: https://www.e-ir.info/2010/06/20/have-eurosceptic-fears-about-british-sovereignty-been-realised/#_ftnref8 (date of access: 30.04.2023).

28. Thatcher M. The Path to Power. London: HarperCollins, 1995. 656 p.

29. Treaty on European Union (TEU) (1992). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A11992M%2FTXT> (date of access: 30.04.2023).

30. Treaty on European Union. Brussels: Office for Official Publications of the European Communities, 1992. 520 p.

31. Yampolska L.M. The Development of the British Concept of United Europe in the Second Half of the 40s – 50s of the XXth Century. *International Scientific Conference “The Study of Topical Issues of Modern Society from the Perspective of History, Political Science, Sociology and Philosophy”*: Conference Proceedings (August 30–31, 2022. Riga, the Republic of Latvia). Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2022. P. 43–47. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-236-4-11>

Yampolska L.M. THE TREATY ON EUROPEAN UNION (1992) IN THE CONTEXT OF GREAT BRITAIN’S FOREIGN POLICY: BETWEEN GLOBALISM, REGIONALISM AND NATIONAL SOVEREIGNTY

The experience of national states’ participation in the processes of globalization and regional integration, which determine the nature of modern international relations is an actual topic that requires thorough study. The article is devoted to the study of Great Britain’s role in the European integration processes in the early 90s of the XXth century through the dilemma “British Europe or European Britain?” The purpose of the article is to analyze the Treaty on European Union (1992) in the context of the state’s foreign policy: between globalism, European regionalism and the protection of national sovereignty. General scientific and special historical methods of research have been used by the author.

The main provisions of the Maastricht Treaty and the peculiarities of its ratification by the United Kingdom have been clarified. The “European question” in the politics of the leading British parties such as the Con-

servative Party, the Labor Party and the Liberal Democrat Party have been analyzed. The achievements and losses which brought to the state by the signing and ratification of the Treaty have been determined.

The main values of the British political elite at the turn of the XXth – XXIst centuries have been defined, such as globalism (origins of the imperial heritage), European regionalism (the desire to be in the “heart of Europe”) and national sovereignty.

As a result of the study, it was concluded that the pro-European policy of the conservative government led by John Major (1990-1997) enabled the United Kingdom to actively participate in the integration processes associated with the formation of the Single Internal Market, the Economic and Monetary Union, controlling them “from the inside”. However, the signing of the Treaty on European Union, which was transformed into a supra-national federal union, also had negative consequences for Great Britain: further institutionalization of the EU, restrictions on national sovereignty in the financial, tax, legal, foreign policy and security spheres.

Key words: *Great Britain, Treaty on European Union, integration processes, “European issue”, globalism, regionalism, national sovereignty, Single Internal Market, Economic and Monetary Union, institutionalization.*